

Ha tehát átvágsz erre, járhat
a földön, lépteid kiszámíthatatlan
hullámot kavarnak. Ha ráadásul
mértéken felül szeretett vagy,
errefelé esetlenül mozogsz,
és figyeled a szelet, hogy egyszerre
tegyed lábadat a köddel.

Komor vaddisznómaszkot emel
arca elé az egyedülvalóság,
szóval, a kétségek szomorú bábszínházat
tartanak. Úgy hiszed,
a tudnivágyás az, amelyik vörös
rókafarokkal legyint.
De figyelmed az erdőből már kihagy,
olvasnál szebb időt, aminek lapjaiból,
alig lehet nyitni, sűrű méz csorog.

Eörsi István

IDÓM GOMBROWICZSAL (VII)

Részlet

1990. NOVEMBER

Első bejegyzés

Egy lengyel hölgy levélben arról próbálta meggyőzni Gombrowiczot, hogy „*hinni csak akkor lehet, ha akarunk is hinni*”, és „*a hitbe vetett hit nélkül nem erős a hit, és senkit sem elégít ki*”. A címzett szokott élelemjűségével megjegyezte, hogy „*e hölgy apja bizonyára egyszerűen hitt – előkészítő rendszabályok nélkül. Neki azonban ahhoz, hogy hinni tudjon, előbb akarnia kell ezt, hite megerőltetéssel jár*”. Az efféle hit nem tűri a kételyt. „*És itt felbukkan egy ijesztő analógia. Ha kommunistával beszélünk, nem támad olyan benyomásunk, hogy »hívóval« társalkodunk? A kommunista is mindent tisztázottnak lát, legalábbis a dialektikus folyamat jelenlegi szakaszában, övé az igazság, a bizonyosság.*”

Milyen közletről ismerem a hitbe vetett hit görccseit és erőfeszítéseit! Én persze kommunista oldalról. És a kommunista számára még kedvezőtlenebb a terep! A szeplőtlen fogantatás dogmája nem bizonyítható ugyan, de nem is cáfolható tapasztalati úton, mert egyszeri eseményhez kötődik – mint minden csoda –, és ezért nem ismételtető meg kísérleti célból. Heine pompás viccében, mely szerint Krisztus kínhalála bizonyíthatatlan, mert a harmadik napon eltűnt a corpus delicti, az is benne foglaltatik, hogy a cáfolat úgyszintén bizonyíthatatlan. Ezzel szemben a kommunista pártok tézi-

sei, állításai és ígéretei – mivel folyamatosan és nyilvánvalóan ellentétbe kerülnek a tényekkel – könnyebben megőrlik a hitbe vetett hitet. És mégis...

A XX. kongresszus után a kommunistának, ha tovább akart hinni a sztálini és posztsztálini Szovjetunió emberiségmegváltó küldetésében, fél órát kellett reggelente a tükör előtt ismételtetnie, hogy „a *Pravda* (a *Népszabadság*, a *Neues Deutschland* stb.) mai vezércikkének igaza van”. A magyar forradalom leverése után legalább egy órát kellett szánnia ugyanerre a célra, és ekkor az óvatosabbja a „vezércikkének” és az „igaza” közé beiktatta már azt, hogy „lényegében” vagy „végső soron”. A Prágai Tavasz virágainak irgalmatlan letarolása után két órát kellett eltöltenie a tükör előtt, majd amikor a lengyel munkásokat katonai puccsal győzték meg arról, hogy „lényegében” és „végső soron” ők vannak hatalmon, már legalább négy órán át kellett gyakorolnia az öncsalás rítusait. (Most csak az öncsalókká silányodott hívőkről beszélek – a pártállam cinikus oszlopai más praktikákat űztek és más lapra tartoznak. A rendszer támaszainak többsége persze a két véglet valamiféle – változó arányú – keveredését valószínűsítette meg.) Ezek a lelkigyakorlatok sok jó intellektuelt is megdaráltak szellemileg, lelkileg, fizikailag. Az Öncsalás Bajnokai gyakran kaptak infarktust – nem lehet naponta annyi órát álldogálni büntetlenül a tükör előtt –, ideggyógyintézetekbe vonultak vissza pihenni, olyanról is hallottam, aki váratlanul megtért valamilyen vallás kebelébe (mert hit nélkül már nem bírta élni). Meggyőződésem – bár hipotézisemet az orvostudomány feltehetően nem hagyná jóvá –, hogy tulajdon bátyám is, a budapesti Tudományegyetem egykori rektora, geopolitikai zónánknak a 60-as, 70-es években elismerten legtehetségesebb elméleti jogásza, akit Thomas Mannon és Babbitson iskolázott irodalmi műveltsége és kiemelkedő intelligenciája ellenére még a Dubčekék ellen felvonuló tankok dübörgése sem ébresztett fel ideológiai narkózisából („A Szovjetunióknak lényegében mindig igaza van”), és most ingét tépdesve, félszavakat motyogva kacsázik fel-le pokolként funkcionáló lakásának régi díszletei között, azért lett, legalábbis részben azért, az Alzheimer-kór zsákmánya, mert csak így szabadulhatott meg attól az egyre győtrőbb ellentmondástól, mely a hit akarása és szaporodó tapasztalatai között feszült. Ennek a betegségnek – az agysejtek rohamos tempójú elhalásának – ugyanis, laikus nézetem szerint, genetikai és fiziológiai okokon kívül pszichológiai késztetései is vannak. Primitíven kifejezve: inkább felejt az, ha kell, végzetes betegség árán is, akinek elemi lelki érdeke felejteni, mint az, aki organikus kapcsolatokat tart fenn a múltjával.

Ami a katolicizmust illeti, Gombrowicz joggal panaszkol (még mindig 1953-at írunk), hogy „*a katolicizmusra ma csak mint az ellenállás erejére szabad gondolnunk, az isten pisztollyá vált, amellyel agyon akarjuk löni Marxot... De... isten diadala ez vagy Marxé? Ha Marx lennék, büszke volnék – az istennek mint abszolútumnak a helyében azonban nem érezném egészen jól magamat*”. Az ideológiák államvallássá silányodva és a parancsuralmak áldozatos ellenzékének a szolgálatában is instrumentalizálódnak, nem valamire, hanem valami ellen irányulnak, eredeti tartalmuk mellékessé válik, olykor feledésbe is merül. A marxista hivatkozású államok vezetői évtizedeken át nem olvastak Marxot (közülük nem egy soha életében nem követett el ilyesmit), beérték néhány citátummal, melyet e célból tárolt „ideológusok” kerestek ki a számukra, hogy hatalmukat ezen az obligát módon legitimizálhassák. A keresztény pártok által irányított nyugat-európai országok vezetői behatóbban foglalkoznak a nagy bankoknak, mint az Apostoloknak a cselekedeteivel – számukra a kereszténység a hatalomgyakorlás alibije és hivatkozási alapja. A legnépibb katolikus egyház, a lengyel pedig olyannyira pisztolynak tekintette

magát, hogy a saját eszményeire is tüzelt, ha azt remélhette, hogy mögöttük eltrafálja Marxot. Amikor például az Auschwitzból hazaszivárgó gyér számú zsidót öldösní kezdték a lengyel parasztok (részint hagyományos antiszemizmusból, részint hogy ne kelljen visszaadniuk az áldozatok elrabolt vagyonát), Wyszyński bíboros nem volt hajlandó pásztorlevél formájában fellépni a pogromok ellen, jól értesült források szerint arra hivatkozva, hogy a zsidók megérdemlik a sorsukat, mert ők hozták a lengyel nép nyakára a kommunizmust. A kommunizmus kísértete elúzi a szeretet keresztényi parancsát. Még a „Ne ölj!”-t is hatályon kívül helyezi.

Gombrowicz számára igazi kihívás volt a lengyel hölgy levele. *„Van-e közös nyelvem nekem, aki Montaigne-től és Rabelais-től származom, ezzel a hitfanatikus levélírózóval?”* Erre a kérdésre néhány oldallal később így válaszol: *„Ha élni tudok a katolicizmussal, akkor csak azért, mert egyre kevésbé érdekelnek az eszmék, és egyedül az embernek az eszmével kialakított kapcsolatára helyezem a hangsúlyt. Az eszme ma is, mint mindig, spanyolfal volt, amely mögött más és fontosabb dolgok zajlanak. Az eszme: ürügy. Az eszme: segédeszköz.”* Még később: *„A katolikusoktól nem azt kérdezem, hogy milyen istent vallanak, hanem csak hogy milyen emberekké szeretnének lenni.”* Továbbá: *„Mégkövetelem-e ma az emberiségtől, hogy legyen haladó, hogy küzdjön az előítéletek ellen, hogy emelje magasra a felvilágosodás és a kultúra zászlaját, hogy segítse elő a kultúra és a tudomány fejlődését? Bizonyára... mindenekelött azonban azt kívánnám, hogy ez a másik ember ne harapjon meg, ne köpjön le, és ne kínozzon halálra. És itt találkozom a katolicizmussal. Összeköt vele finom érzélem a pokol iránt, mely természetünkben rejlik, és hogy én is félek az ember túlméretezett dinamikájától.”*

Börtönéveim során az ateizmus apostola voltam, térítői buzgalmmal főként a tételes vallások híveit gyötörtem. Közös zárkába rekesztve a különféle dogmahősök összecsapásai elviselhetetlen atmoszférát teremtenek, mert egyrészt a közös rabtartókkal szemben meg kell őrizniük a szolidaritás látszatát, másrészt többet szenvednek egymástól, mint a rabtartóiktól, és még csak faképnél sem hagyhatják a másikat, ha már végképp úgy érzik: nem bírják tovább. Harci kedvemet folyamatosan szította, hogy ájtatos ellenfeleimnek – főként a katolikusoknak – a többsége a földi életet konzervatív-nacionalista szemmel ítélte meg, a szabadkőműveséget, a felvilágosodást, a liberalizmust és a szocializmust egyaránt a zsidó szellemiség kisugárzásának fogta fel, függetlenül attól, hogy e nagy világnézetek és áramlatok képviselői milyen vallás, nemzet vagy faj szülötteinek vallhatták magukat. Nem egy esetben a vallásosság vagy ennek megvallása nem is hitet jelzett, hanem merő negációt, azt, hogy a szóban forgó hitvalló *nem* szabadgondolkodó, *nem* kommunista vagy szocialista, *nem* zsidó. Pozitív tartalmat csak annyiban jelzett ez a vallásosság, hogy segítségével hirdetője mindenki számára *magyarnak* nyilváníthatta magát, a vér jogán.

Szabadulásom után megőriztem materialista világfelfogásomat – benne persze ateizmusomat is –, de térítői és hitvitázó buzgalmam elhalt. Egyrészt be kellett látnom, hogy az úgynevezett végső kérdésekben csak akkor nyilatkozhatnak a bizonyosság pátozával, ha állításaimat kézzelfogható bizonyítékokkal dúcolhatnám alá. Ezek nélkül azt kellene gondolnom magamról, hogy szellemileg felülmúlok a vallások és az idealista filozófiák legelősebb elméjű képviselőit, akik persze szintén nem szolgálnak kézzelfogható bizonyítékokkal. Másrészt mind többre becsültem az olyan embereket, akiket nem lukratív vagy karrier-előmozdító elvek vezérelnek. Gombrowiczhoz nagyon hasonlóan úgy véltem – meg is írtam –, hogy egy ember megítélésekor a világ anyagi egységéről vagy teremtett mivoltáról vallott nézetei távolról sem nyomhatnak annyit a latban, mint az az ideológiaiag – elismerem – semmitmondó kérdés, hogy elrejt-e

az ágy alá, ha hozzá menekülök, vagy hogy besúg-e a rendőrségen, ha szidom az oroszokat.

Gombrowiczot az köti össze az egyházzal, hogy ő sem bízik az emberekben, ő is fogékony a pokol iránt, és fél a szépségtől ebben a siralomvölgyben, vagyis az egyházhoz hasonlatosan nem akar „*túlzottan elvárásolódni*”. Csakhogy az egyház a Szépségre ennek érzéki volta miatt gyanakszik, az elvárásolódás a csábítás következménye és az érzékek trükkje (másképp persze a Szépség mint Isten műve rehabilitálódik is), Gombrowicz viszont a Szépségben a megállapodott formát, vagyis az érettséget (a fejlődés dinamikájának elhalását) látja, ettől riad vissza, a kialakulttól az alakulás nevében. Más okból akarja tehát megőrizni távolságát a természettől, mint az egyház, a közös törekvés mégis jó érzéssel tölti el. A megegyezés és a különbözőség egysége felfedezhető az eszmefuttatás záró fordulatában is: „*Döntő a számomra, hogy mind az egyház, mind pedig én az ember kettéválasztását követeljük, az egyház emberi és isteni tényezőkre osztja fel az embert, én életre és tudatra.*” Miután a művészet, a filozófia és a politika egyoldalúan a konkrét, egységes, szerves, szó szerinti értelemben vett embert kutatta, „*növekszik a szükséglet a megfoghatatlan ember iránt, aki az ellentétek játéka, antinómiákból feltörő szökőkút, végtelen kompenzálódások rendszere. És aki ezt eszképzizmusnak nevezi, az nem egészen okos.*”

Gombrowicz bírálja a lengyel katolicizmust, amiért praktikus céljait hajhászva túllontúl kényelmes és könnyű filozófiává laposodott, és ily módon nagy károkat okozott a lengyel fejlődésnek. Visszavonulást hirdet a tragikus, a mély katolicizmusba, „*mert ez ugyanarról a gondolati emocionalitásról tanúskodik, amely a féktelenül nekiszabadult világ láttán bennünk is feltör.*” Mihelyt megfűjjük a visszavonulás kürtjét, „*a zseniális Krisztus a kezét nyújtja nekünk: ez a szellem mindenki másnál jobban megértette a visszavonulás titkát. A tanítás, mely lerombolta a Római Birodalmat, szövetségesünk a harcban, amelyet az általunk mostanság emelt és túllontúl magasra törő építmények lerombolásáért folytatunk, és segít bennünk abban a fáradozásunkban, hogy eljussunk a meztelenséghez és egyszerűséghez, a köznapi, elemi erényekhez.*”

Én is, akinek nem a katolikus egyház, hanem a marxizmus volt az iskolája, létre (vagy ha úgy tetszik: életre) és tudatra osztom fel az embert. Én is a magam egykori, elsekélyesedett egyházi filozófiáját okolom, amiért praktikus célok érdekében ellaposította ember- és társadalomképünket. Miközben a konkrét, egységes, szerves, szó szerinti értelemben vett emberre, a történelmileg egyszeri lényre helyezte a hangsúlyt, elhanyagolta az ellentéteket és antinómiákat (holott ezek halálra hangsúlyozott dialektikájának alkotóelemei), semmibe vette azt a könnyen belátható tény, amely egyébként a művészi maradandóságnak is az alapja: hogy csak valami általános valósulhat meg egyedien, csak a történelmen túli tapasztalatok és energiák konkretizálódhatnak térben és időben (és hogy persze minden egyes konkretizálódás ezt a tapasztalat- és energiatökvét gyarapítja). A konkrét emberben sok ezer éves absztrakció testesül meg, ezt kifejezik, de el is takarják a tettei. Az államvallássá emelt marxizmus nem vett tudomást erről az absztrakcióról, a létező, konkrét embert pusztán annak a pillanatnak a termékeként fogta fel, amelyben éppen fellép, és ezt a lapos historizmust oly módon óhajtotta kiegyenlíteni, hogy mellérendelte a Történelmi Szükségszerűség hiperracionalistának látszó, valójában misztikus fogalmát. Ez persze igen kényelmes eljárás volt, mert ily módon a politika összes önkényes fordulatára rá lehetett ütni a Szükségszerűség megszentelt pecsétjét, és ily módon a Szükségszerűség látszatába öltözött „*a féktelenül nekiszabadult világ*” összes rémsége, és „*a túllontúl magasra törő építmények*” egy emberfölötti szellem, a Szükségszerűség műveiként magasodtak elénk. Valójában „*a fék-*

telenül nekiszabadult világ” a mi civilizációnkban úgy jöhetett létre, hogy szellemileg és erkölcsileg nem tudtunk lépést tartani tudományos és főként technikai fejlődésünkkel. A visszavonulás, amelyet Gombrowicz hirdet, csak azt jelentheti, hogy civilizációnkat összhangba kell hoznunk kultúránkkal, különben egész világunkat romba döntheti; kultúránkat pedig még több szállal kell odakötnünk pszichológiai és biológiai adottságainkhoz, vagyis ismét fel kell fedeznünk az „ellentétek játékát”, mely a történelmi és történelmen túli tapasztalatok és energiák között zajlik, azt az „antinómiákból feltörő szökőkutat”, melyet betömtünk praktikus és lapos célok érdekében.

Gombrowicz Krisztust hívja segítségül ehhez a visszavonuláshoz; noha istenben ő sem hisz. Én Krisztus vállalkozásában sem hiszek, inkább csak áldozatnak látom őt. Kilenc óra körül maga is felismerte becsapottságát a keresztfán: „Éli, Éli! Láma Sabaktáni?” – kérdezte kiáltva, miért hagyta el, istenem, engem, és e kétségbeesett kérdésbe én már a megváltás sorsát is beleértelmezem, a megváltást reménytelen vállalkozásnak tekintem, és ha nem tekinteném annak, akkor sem bízám másra. Jobban vonzódok egy némely görög istenhez, aki nem törte megváltáson a fejét, de nagyobb összhangot teremtett test, lélek és szellem közt, mint bármilyen más általam ismert égi-földi hatalom.

De ha másfelé hajóznak is a reményeim, hasonló állapotokat és veszélyeket észlelek, mint lengyel kartársam az Úr 1953. évében. Én is fogékony vagyok a pokol iránt, és én sem bízom az emberekben, mert tudom, miként torzíthatnak el bennünket közvetlen érdekeink, naponta tapasztalom, miféle tömeggyilkos fanatizmusokba menekülhetünk, miféle ősi indulatok szabadulhatnak el modernnek vélt nemzetekben, tévén nézzük a rituálisnak tetsző gyilkosságok nyomait, kiszúrt szemű csecsemőket, lenyúzott testű öreg parasztok tetemét. Tudom, hogy az emberi civilizáció nyomtalanul alámerülhet a hipermodern tévé és az általa közvetített archaikus képek közti szakadékban, tapasztalom, miféle álvilágokba surranhatunk a valódi elől, és hogy miféle ördögi kéjeket élhetünk át a pokolban, amelybe behajszolnak bennünket, vagy amelybe behajszolódunk. És ha a szépségtől – az esztétizálás siralomvölgyi hazugságaitól – félek, ez azért van, mert rossz világban a szépség lefegyverzi a morált, értékes kiutat kínál a szenvedések és konfliktusok világából. Amikor hasonló hajlamokat, vonzalmakat és félelmeket fedezek fel magamban, mint amilyenekről Gombrowicz tudósít, azt is észreveszem, meghökkenve és elégtétellel, hogy amit ő a katolicizmushoz köt, azt én a marxizmushoz kapcsolom. Mindegy, milyen kizárólagosságra törő világértelmezésben nevelkedtünk: ha ennek humanisztikus gyökerei vannak, és ha fejlődésünk organikus, akkor úgy érkezhettek el rokon felismerésekig, hogy ezeket ki-ki a saját előzményeire vezetheti vissza.

Második bejegyzés

Tegnapelőtt este Düsseldorfban magyar irodalmi napok záróaktusaként beszélgetés a közönséggel. Ülök a pódiumon, szégyenkezem. Az idős professzor bevezetőjéből csak azt értem, hogy kihívásokat intéz a közönséghez, nyugtalanító kihívásokat, unberuhigende Herausforderungokat. Aztán váratlanul felszólít, hogy foglaljak állást. Azt mondom, hogy nem tudok állást foglalni, mert nem derült ki, hogy miről beszéljek. A bevezető nem tartalmazott dilemmákat, csak szeretetteljes általánosításokat,

amelyeket rögvest elfelejtettem. A szeretetnél szebb tulajdonság nincs, de nem készlet vitára.

Már délelőtt, a zártkörű beszélgetésen elvesztettem a türelmemet. Mindenki hídvérésnek, „Brücke-Schlagen”-nek tekintette, hogy mi, magyar írók itt lehetünk Düsseldorfban, találkozhatunk németekkel, ily módon előmozdíthatjuk a kölcsönös megértést, mely majd újabb magyar művek németországi megjelenítéséhez vezet. A Heinrich Heine Egyetem irodalomprofesszora megrendülésének adott hangot, amiért a göttingeni magyarprofesszor előadásából értesülhetett arról, hogy huszonkét-ezer német nyelvű Petőfi-fordítás létezik, ez igen fontos adalék, további feldolgozást igényel.

Mindig megvolt a véleményem az irodalom mennyiségi szemléletéről és arról a jelenségről, amelyet jobb híján bibliográfiai halhatatlanságnak nevezhetünk. Akárhány ezren fordítottak Petőfit, kinek van itt Németországban akár csak hozzátvetőleges képe arról, hogy kit jelöl, miféle költőt és Valakit ez a név? Néztem a sok buzgó irodalmárt, mind úgy tett, mintha a németeknek különös gondot kellene fordítaniuk a magyar irodalomra. Miért érdekelje ez őket jobban, mint a bolgár, a svéd vagy a szlovén? És milyen jogon formálunk igényt az érdeklődésükre, amikor mi is többnyire csak a nagy népek művészete iránt érdeklődünk?

Felszólalásomat azzal kezdtem, hogy torkig vagyok a „hídépítés” metaforájával, mely minden lehetséges magyar–német összefüggés elhangzik. Miféle híd az, kérdeztem, amelyet minden alkalommal újra kell építeni? Légihíd, semmi más. Aztán rátértem arra, hogy viszolygás tölt el, ha németek jóindulatúan azzal kérkednek, hogy már megint kiadták ezt vagy azt a magyar könyvet, mintha ámulásra méltó felismerés volna, hogy a magyarok közt is akad író. Végül a házunk táján kezdtem söpörni: irodalmunk nagy része nem él meg más nyelven, mert történelmünk provinciális, a reprezentatív osztályok és rétegek eltorzultak, viselkedésük külföldi szemmel anekdotisztikus és pittoreszk (legjobb esetben), át nem élhető kuriózum, és még olyan íróknál is, akik a világ gondolkodásának csúcspontjait járták (itt persze Adyt hoztam fel példának), a metaforakincs, a szimbólumrendszer és a hivatkozások nagy része annyira a magyar történelemben és mondavilágban gyökeredzik, hogy a világtörténelmi pátoszú nagy versek többsége sem volna idegen nyelven igazán élvezhető, még abban a sajnos fölöttebb valószínűtlen esetben sem, hogyha egyenértékű fordító vállalkozna a feladatra. De a kiváló prózaírók közt is vannak olyan abszolúte magyar jelenségek – és itt Krúdy Gyulára hivatkoztam, osztatlan felháborodást aratva –, akik nem élnének meg más nyelvi közegben, mert már jelzőik és határozószavaik sem fordíthatók le jelentékeny deficit nélkül. „Krúdy nem fordítható le, Eörsi lefordítható” – ezt Mészöly Miklós vetette közbe, pirosodó fejjel. Megpróbáltam elmagyarázni, hogy a magyar irodalom: összefüggésrendszer, és ebből kiemelve a legtöbb mű az értetlenség és érdektelenség falába ütközik. Feltűnést csak irodalmon kívüli indítékok segítségével kelthetünk – Déry akkor lett ismert Németországban, amikor már dutyiban ült (holott korábban is nagyon jó író volt), Havelt azóta játsszák zsinórban, amióta államelnök, és jól tudom, hogy nekem is mennyit használt külföldön, hogy lecsuktak, hálás is vagyok érte a Kádár-kormányzatnak. Csak ezt az utolsó megjegyzésemet fogadta egyetértés, gyér babérkoszorúmat nyilván kizárólag ellenzékiésemnek köszönhetem.

Mindez zárt körben zajlott le, és ezért nem éreztem kínban magam. De este, a pódiumon... A professzor úr, mint kávéban a cukor, feloldódott a saját udvarias gesztusaiban. Kölcsönös köszönetek és elismerések áradata. A göttingeni magyarprofesszor,

aki egy időben járt velem egyetemre, megkérdezte, miként lehetséges, hogy én, aki már diákkoromban (vagyis 1949 és 1953 között, a magyarországi sztálinizmus legkegyetlenebb éveiben) olyan aktív voltam, ennyire búcsút tudtam inteni baloldaliságomnak. Az „aktív” szót használta, nem a „bolsi”-t, aztán a „baloldaliság”-ot, nem a „kommunizmus”-t, udvarias volt tehát ő is.

A hátsó sor mögül szólásra emelkedett kalapban és pityókosan Tandori Dezső, aki nek első zseniális könyveiről és későbbi évtizedes verébkorszakáról említést tettem már. Düsseldorfban tapasztaltam, hogy kedvenc verebének, Szpérónak a jobblétre szenderülése után olyan hobbit választott, a lóversenyzést, mely nem kötötte ülő életformához. A következő Tandori-évtized várhatólag a lovak jegyében zajlik majd le. Ez a költő egyébként, ha egytől-mástól eltekintünk, tündéri figura, szeretetsóvár és olyan demonstratívan egocentrikus, hogy azon már csak mulatni lehet. Indulása elején, a hatvanas években szinte barátok voltunk. Egy este feljött hozzám, sakkozni akart. Kis személyzeti szobában laktam, első feleségemmel egy lakásban, aki ekkor már a második férjével élt a nagyszobában – leültünk tehát Tandorival jó szoroson az íróasztalhoz (kevés volt a hely), és szóltanul játszottunk, váltakozó szerencsével négyig vagy ötig. Ekkor Dezső felállt: „Ma nehéz napom lesz.” – „Miért?” – „Ma nőszülök” – mondta, és elment. Ezután egyre ritkábban találkoztunk. Elhatalmasodott rajta a szorongás, miközben első könyvének megjelenését várta. Egy ízben elhívtam Újvidékre, ahol irodalmi estünk lehetett volna. „Nem megyek” – mondta. „Amíg a könyvem nem jelenik meg, sehova sem megyek.” Félt, hogy egy óvatlan lépés ürügyet szolgáltathat könyve betiltására. Házhoz kötötte egyre kényszeresebb munkamániája is. Egy ízben a Várban találkoztunk – beszállt az autóba, és megkérdezte, nem éreztem-e megkönnyebbülést Lukács halálakor. Értetlenül nézhettem rá, mire magyarázatképpen elmesélte, hogy az apja már hetek óta haldoklik, ő meg naponta meglátogatja a kórházban, gondoljam csak meg, mennyi munkaóra-kiesés ez, riadt arccal szorodott egy számat. „Rettenetes”, motyogta, apja állapotára és az idővesztésre egyszerre utalva. Szorongásainak szerencsére csak évekkal később értek meg a konzekvenciái, addig kiadott három zseniális könyvet, majd elvonult semleges pályára, a verebeihez. Évekig nem láttam, most megint találkoztunk Düsseldorfban, fent ültem a pódiumon, ő meg lóversenyről jövet megszólalt a hátsó sor mögül, és kifejtette, hogy Magyarországon semmiféle fordulat nem történt, mert ő már 57-ben is Rilkrét olvasott, és most is Rilkrét olvas, ez következetes szellemi ellenállás volt, és ezen a téren sem kívül, sem belül nem következett be változás. Azt feleltem, hogy én 57-ben börtönben ültem, most pedig egy düsseldorfi pódiumon, így hát az én szempontomból bekövetkezett némi változás, ami pedig Rilkrét illeti, az ő esetében a Rilke-olvasás már csak azért sem volt ellenállás, mert tőle a Kádár-féle kultúrpolitika éppen ezt várta el. Dezső ismét felpattant, milyen kétségbeejtő, mondta, hogy a szellem mindig baloldalt van, a művészet is mindig baloldali fogantatású, ő meg szeretné teremteni a jobboldali művészetet, de nem a rasszistát, nem a nacionalistát és nem is a vallásost, hanem a tiszta jobboldali művészetét. Amikor harmadszor szólalt meg, elfutott a méreg, nem volt kedvem többé felelgetni neki, szózuhatagának kellős közepén leléptem a pódiumról, a nevemet hirdető tábla mögül, és – a találkozás német szervezőjének elképedt tiltakozásával mit sem törődve – leültem V. mellé, a második sorba. Ezután egykettőre vége szakadt az irodalmi estének.

Udvariatlanságomat V. Gombrowicz hatásának tulajdonította. Részben bizonyára igazga volt: valóban imponálnak nekem a NAPLÓ-nak azok a passzusai, amelyekben

megsértette beszélgetőtársainak bornírt patriotizmusát és egyéb előítéleteit. Másrészt egy csapásra megszűnt kínos érzésem, mihelyt levonultam a pódiumról. Inkább legyen kiállhatatlan, mint hogy idegen szerepben feszengjek. Különben Gombrowicz hatása nélkül is mindig hajlottam az udvariatlan megfogalmazásokra. Az udvariatlan-
ság felfogható megtisztelő attitűdnek is: szépítés nélkül mondom ki vagy teszem, amit szeretnék, mert bízom partnereim ellenálló képességében. Az udvariasság viszont, ha elvi kérdésekről vagy értékelő tevékenységről van szó, arra a várakozásra épít, hogy partnerem is kesztyűs kézzel bánik majd velem. Az udvarias ember abból indul ki, hogy beszélgetőtársa éppúgy nem viselné el a leplezetlen igazságot, mint ő.

Az est záróakkordja: Tandori odalépett hozzám. „Lovagi módra vívtunk meg egymással, nem igaz?” – kérdezte. Konfliktusunkat udvariasan lekerekítve és ily módon semmissé nyilvánítva jóvátette udvariatlanságomat.

Lázár Júlia

ÁLMODTAM MEGINT

álmodtam megint. jött az esküvőnkre
vagy félszáz jóbarát. álltam fehér
ruhában. zárt, valószínűtlen ősz volt.
a lovakat megitták. a kertben
tarka fák. a házban sürgő személyzet
biztatott és láthatatlan kezek
röpítettek a sötét folyosókon.
mondanod sem kellett, hogy elmész, eddig
volt a mienk az örökkévalóság,
véget kell vetni a nagy hallgatásnak,
én már siklottam is ki a kezedből,
az óvatosan körém záruló
falak közül. föllélegezve mondtam,
igen, hosszútűró. igen, kegyes.